

آية المودة وامتدادها في الثقافة المهدوية: تفسير «القربى» ووجوب مودة الإمام العصر عليه السلام^١
أبو الفضل قره چاهي^٢، سيد عباس حسيني بور^٣

الملخص

إن الآية ٢٣ من سورة الشورى، المشهورة بآية المودة، هي من أهم الآيات في تبين الارتباط الإيماني بين الأمة الإسلامية وآل النبي الأكرم عليه السلام. وإنّ المسألة الرئيسية في هذه الآية هي تحديد معنى «في القربى» وتشخيص مصاديقها؛ لأنّ النبي عليه السلام بحسب ظاهر الآية لم يطالب بأى أجر على رسالته إلا المودة لذوى القربى. في هذا المقال، وبعد دراسة لغوية للمفردات الأساسية للآية، يتم تحليل وجهات النظر المختلفة للمفسرين حول المراد من «القربى»، وبناءً على الاستناد إلى روايات متعددة من الشيعة وبعض المصادر السنية، يتم التوصل إلى أنّ أهل البيت عليهم السلام هم المصدق القطعي لهذا العنوان. وبناءً على ذلك، فإنّ المودة لأهل البيت عليهم السلام ليست مجرد حب عاطفي، بل تكليف ديني وعلامة على الارتباط الحقيقي برسالة النبي عليه السلام. وفيما بعد، وبناءً على منزلة الإمام العصر عليه السلام في سلسلة أهل البيت عليهم السلام، يمكن تبين ضرورة المودة والانتظار الفعال تجاهه.

المفردات الأساسية: آية المودة، ذو القربى، أهل البيت عليهم السلام، المودة، الإمام الزمان عليه السلام، الانتظار.

١. تاريخ الاستلام: ١٦ رجب ١٤٤٧

تاريخ الموافقة: ٣٠ رجب ١٤٤٧

٢. طالب في المستوى الرابع، مدرسة مدينة العلم الكاظمية العلمية، يزد، إيران. (الكاتب المسؤول)

٣. أستاذ في المستوى الأول وعضو المجموعة العلمية - التربوية، مدرسة مدينة العلم الكاظمية العلمية، يزد، إيران.
noorolaeme12@gmail.com

آیه مودت و امتداد آن در فرهنگ مهدوی: تفسیر «القربی» و وجوب مودت امام عصر^{علیه السلام}^۱

ابوالفضل قره چاهی^۲، سید عباس حسینی پور عزآبادی^۳

چکیده

آیه ۲۳ سوره شوری، مشهور به آیه مودت، از مهم ترین آیات در تبیین پیوند ایمانی میان امت اسلامی و خاندان پیامبر اکرم^{صلی الله علیه و آله} است. مسئله اصلی این آیه، تعیین معنای «فی القربی» و شناسایی مصادیق آن است؛ زیرا بر اساس ظاهر آیه، پیامبر^{صلی الله علیه و آله} هیچ پاداشی برای رسالت خویش مطالبه نکرده، مگر مودت نسبت به ذی القربی. در این مقاله، پس از بررسی لغوی واژگان کلیدی آیه، دیدگاه‌های مختلف مفسران درباره مراد از «قربی» تحلیل می‌شود و با استناد به روایات متعدد شیعه و برخی منابع اهل سنت، این نتیجه به دست می‌آید که اهل بیت^{علیهم السلام} مصداق قطعی این عنوان‌اند. بر این اساس، مودت نسبت به اهل بیت^{علیهم السلام} نه تنها یک محبت عاطفی، بلکه تکلیفی دینی و نشانه‌ای از پیوند واقعی با رسالت پیامبر^{صلی الله علیه و آله} است. در ادامه، با توجه به جایگاه امام عصر^{علیه السلام} در سلسله اهل بیت^{علیهم السلام}، لزوم مودت و انتظار فعال نسبت به آن حضرت نیز قابل تبیین می‌شود.

واژگان کلیدی: آیه مودت، ذی القربی، اهل بیت^{علیهم السلام}، مودت، امام زمان^{علیه السلام}، انتظار.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ تأیید: ۳۰ دی ۱۴۰۴

۱. تاریخ دریافت: ۱۶ دی ۱۴۰۴

۲. طلبه پایه چهارم مدرسه علمیه مدینه العلم کاظمیه، یزد، ایران. (نویسنده مسئول)

۳. استاد سطح یک و عضو گروه علمی - تربیتی، مدرسه علمیه مدینه العلم کاظمیه، یزد، ایران.

مقدمه

قرآن کریم در آیات متعدد، رسالت پیامبران الهی را همراه با دعوت به توحید، هدایت و اصلاح جامعه معرفی می‌کند. در این میان، آیه ۲۳ سوره شوری جایگاهی ممتاز دارد؛ زیرا در آن، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور می‌شود اعلام کند که برای رسالت خود، پاداشی جز مودتِ نزدیکانش نمی‌خواهد: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى».

این آیه از دیرباز محل بحث مفسران و متکلمان بوده است؛ زیرا روشن شدن معنای «القربی» در فهم پیام آیه نقشی اساسی دارد. برخی آن را به خویشاوندی قریشی، برخی به محبت پیامبر صلی الله علیه و آله، برخی به صلهٔ رحم، و برخی به تقرب به خدا با عمل صالح تفسیر کرده‌اند. در مقابل، روایات فراوانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام وجود دارد که «ذی القربی» را بر خاندان پیامبر تطبیق می‌کند. از همین رو، این آیه یکی از محکم‌ترین مستندات قرآنی در اثبات جایگاه اهل بیت علیهم السلام و وجوب محبت آنان به شمار می‌رود.

افزون بر این، اگر مودت اهل بیت علیهم السلام تکلیف قرآنی باشد، در دوران غیبت، مودت نسبت به آخرین حجت الهی، امام مهدی علیه السلام، نیز در امتداد همین آیه معنا پیدا می‌کند؛ زیرا او یکی از روشن‌ترین مصادیق اهل بیت علیهم السلام و محور امید و انتظار مؤمنان است.

در زمینه لزوم مودت اهل بیت علیهم السلام، مجموعه‌ای گسترده از روایات در منابع روایی و تفسیری نقل شده و آثار متعددی نیز در این موضوع به نگارش درآمده است. از جمله می‌توان به «رسالهٔ مودت» تألیف علامه سید محمدحسین حسینی طهرانی و نیز کتاب «تفسیر آیه الموده» نوشتهٔ آیت‌الله سید علی میلانی اشاره کرد که هر یک در تبیین ابعاد مختلف محبت و پیوند ایمانی با خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله سهمی درخور دارند.

با این حال، دربارهٔ لزوم مودت نسبت به امام زمان علیه السلام به صورت اختصاصی و مستقل، پیشینهٔ پژوهشی چندانی وجود ندارد و آثار موجود غالباً به صورت پراکنده یا در ضمن بحث‌های کلی‌تر به این موضوع پرداخته‌اند. تنها اثری که به شکل ویژه به بعضی از ابعاد محبت نسبت به حضرت ولی عصر علیه السلام توجه کرده، کتاب «مهر محبوب» نوشتهٔ آقای حسن حسینی است که بیشتر بر آثار و برکات محبت به آن حضرت تمرکز دارد، نه بر تحلیل قرآنی وجوب مودت ایشان.

۱. آیه مودّت و محوریت «قربی» در پیوند امت و رسالت

۱.۱. معنای «أجر» و نفی انگیزه‌های دنیوی در رسالت

«أجر» در لغت به معنای مزد و پاداشی است که در برابر انجام کاری به شخص داده می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۱۰) و در استعمال قرآنی نیز همین معنا را دارد. در آیه مودّت، مراد از «أجر» پاداشی است که پیامبر ﷺ در برابر رسالت خویش از مردم نمی‌خواهد، مگر مودّت نسبت به قربی.

به بیان دیگر، آیه می‌فهماند که رسالت الهی پیامبر ﷺ هیچ انگیزه دنیوی ندارد و پاداش آن نه از جنس مال و مقام، بلکه از جنس محبت و پیوند ایمانی با خاندان پیامبر است. این معنا با سایر آیات قرآن نیز هماهنگ است؛ چنان‌که پیامبران پیشین نیز بارها اعلام کرده‌اند که در برابر دعوت خویش مزدی از مردم نمی‌خواهند (شعرا، ۱۰۹)، و پیامبر اکرم ﷺ نیز فرموده است: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا» (انعام، ۹۰؛ سبأ، ۴۷؛ فرقان، ۵۷).

با این تفاوت که در آیه مورد بحث، تنها پاداش رسالت، مودّت ذی القربی معرفی شده است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۸، ص ۵۹). همین استثنا، عظمت و جایگاه ویژه اهل بیت ﷺ را در ساختار هدایت اسلامی آشکار می‌کند.

۱.۲. «مودّت» به مثابه محبتِ مسئولیت‌آفرین

«مودّت» در لغت به معنای محبت همراه با صمیمیت، ثبات و خیرخواهی است. این واژه در قرآن نیز در مواردی به کار رفته و در منابع لغوی، غالباً بر محبتی دلالت می‌کند که جنبه پایدار و عملی دارد (ابن منظور، ج ۳، ص ۴۵۳). راغب اصفهانی آن را محبتی می‌داند که همراه با تمایل و گرایش قلبی استوار است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ج ۱، ص ۵۱۷)

برخی میان «محبت» و «مودّت» تفاوت نهاده‌اند و گفته‌اند محبت ممکن است صرف میل درونی باشد، اما مودّت محبتی عمیق‌تر و پایدارتر است که در رفتار و التزام نیز ظهور می‌یابد. از همین رو، وقتی آیه مودّت از مؤمنان می‌خواهد که نسبت به قربی مودّت داشته باشند، مقصود صرف احساس گذرا نیست، بلکه نوعی پیوند قلبی و عملی است که باید در ایمان و رفتار مؤمنانه نمود پیدا کند (مقامی، بی تا، صص ۱۰۲-۱۰۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۶، ص ۱۶۵). به همین

دلیل، مودّت در این آیه با تبعیت و ولایت نیز ارتباط وثیق پیدا می‌کند.

۱. ۳. «القربی»؛ از مفهوم لغوی تا جایگاه در ساختار آیه

«قربی» از ریشه «قرب» و در اصل به معنای نزدیکی و خویشاوندی است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۶۶۵؛ قیومی، ۱۴۱۸ق، ص ۲۵۶). در کاربرد قرآنی و لغوی، این واژه غالباً بر خویشاوندان نزدیک دلالت دارد. در آیه مودّت، مهم‌ترین بحث همین واژه است؛ زیرا سرنوشت معنای آیه به تفسیر آن وابسته است.

مفسران درباره اینکه مقصود از «القربی» چه کسانی‌اند، دیدگاه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند که در ادامه بررسی می‌شود. با این حال، روایات نشان می‌دهد که مراد اصلی از این واژه، اهل بیت پیامبر ﷺ هستند. این برداشت، هم با سیاق آیه و هم با سنت تفسیری شیعه سازگارتر است.

۲. قرائت‌های مختلف از «القربی» در تفاسیر مسلمانان

۱. ۲. قرابت قریشی و تفسیر آیه بر اساس نسبت‌های قبیله‌ای

برخی مفسران گفته‌اند که آیه خطاب به قریش است و مقصود از «القربی» همان خویشاوندی پیامبر ﷺ با آنان است؛ یعنی پیامبر ﷺ از قریش می‌خواهد که به دلیل نسبت خویشاوندی با او، دعوتش را بپذیرند و با وی دشمنی نوزند.

این دیدگاه، از سوی برخی نقل شده است؛ اما با اشکال مهمی روبه‌روست. علامه طباطبایی این برداشت را نپذیرفته و یادآور می‌شود که «أجر» زمانی معنا دارد که اصل دعوت و هدایت تحقق یافته باشد؛ حال آنکه اگر قریش هنوز ایمان نیاورده باشند، سخن از مزد دادن آنان به پیامبر ﷺ بی‌وجه است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۸، صص ۴۲ و ۳۲).

بنابراین، این تفسیر از آیه، به‌ویژه از منظر سیاق، چندان استوار نیست.

۲. ۲. محبت شخص پیامبر ﷺ و پیوند عاطفی با او

گروهی دیگر گفته‌اند: مراد آیه این است که پیامبر ﷺ از مردم نمی‌خواهد، مگر اینکه او را به خاطر قرابتش دوست بدارند؛ یعنی «دوستی پیامبر» در پرتو پیوند نسبی او با مخاطبان.

این معنا از ابن عباس، قتاده، مجاهد، سدی، ضحاک، ابن زید و عطاء بن دینار نقل شده است (طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۸، ص ۳۳۵).

در این برداشت نیز، آیه به خویشاوندی رسول خدا ﷺ با مخاطبان اشاره دارد؛ اما از آنجا که متن آیه به صورت صریح، «المودة فی القربی» را مطرح کرده است، چنین تفسیری نمی تواند تمام دلالت آیه را توضیح دهد. به علاوه، این دیدگاه، مصداق «قربی» را به نحوی مبهم باقی می گذارد.

۲.۳. تفسیر آیه به صله رحم و محبت خویشاوندی عمومی

دیدگاه دیگری که برخی مفسران نقل کرده اند، آن است که آیه به مردم می فرماید: من از شما مزدی نمی خواهم، جز آنکه برخی از شما، برخی دیگر را دوست بدارند و با خویشاوندان صله رحم برقرار کنید. این تفسیر از سوی شیخ طوسی با تعبیر «قال بعضهم» ذکر شده و ابوحیان نیز آن را از عبدالله بن قاسم نقل کرده است (همان). اگرچه این معنا با اخلاق اجتماعی اسلام سازگار است، اما به روشنی با سیاق آیه هماهنگ نیست؛ زیرا آیه درباره پاداش رسالت پیامبر ﷺ سخن می گوید، نه صرفاً توصیه ای عمومی به صله رحم.

۲.۴. «تقرب به خدا»؛ دیدگاه عمل محور

برخی دیگر، «القربی» را به معنای تقرب به خدا دانسته اند؛ یعنی مراد آیه این باشد که پیامبر ﷺ از مردم مزدی نمی خواهد، مگر آنکه با اعمال صالح و طاعت ها به خدا نزدیک شوند. شیخ طوسی این تفسیر را با عبارت «قال آخرون» آورده و آن را از معنای پیشین متمایز ساخته است (طوسی، بی تا، ج ۹، ص ۱۵۹).

این برداشت، هرچند از نظر مضمون دینی قابل قبول است، اما از نظر نحوی و سیاقی با ظاهر آیه فاصله دارد؛ زیرا «القربی» در ساختار آیه، بیش از آنکه به تقرب مجرد به خدا اشاره کند، به گروه یا اشخاصی مشخص دلالت دارد.

۲.۵. اهل بیت ﷺ به عنوان مصداق «قربی»

قوی‌ترین و مشهورترین تفسیر آن است که «القربی» در آیه، به اهل بیت پیامبر اکرم علیهم‌السلام اشاره دارد؛ یعنی خداوند از امت اسلامی می‌خواهد مودت خاندان پیامبر علیهم‌السلام را پاس بدارند. این معنا با روایات فراوان شیعه و شماری از نقل‌های معتبر اهل سنت تأیید می‌شود. در میان روایات، احادیث ثقلین، سفینه و غدیر از برجسته‌ترین مستندات اند که جایگاه ویژه اهل بیت علیهم‌السلام را روشن می‌سازند.

فخر رازی نیز در تفسیر خود تصریح می‌کند که قدر متیقن از «قربی»، فاطمه، علی، حسن و حسین علیهم‌السلام هستند و محبت آنان بر همه واجب است (فخر رازی، ۱۴۲۲ق، ج ۲۷، ص ۵۹۳). همو از صاحب تفسیر «کشاف» نقل می‌کند که وقتی از پیامبر علیهم‌السلام درباره مصادیق «القربی» پرسیده شد، فرمود: «علی، فاطمه و دو فرزندشان» (همان).

این دسته از شواهد نشان می‌دهد که تفسیر «القربی» به اهل بیت علیهم‌السلام، نه تنها در منابع شیعه، بلکه در بخشی از میراث تفسیری اهل سنت نیز بازتاب یافته است.

۳. شواهد انطباق «القربی» بر امامان شیعه

۳.۱. روایات شأن نزول و تطبیق آیه مودت بر خاندان پیامبر علیهم‌السلام

روایات فراوانی از پیامبر اکرم علیهم‌السلام و ائمه اهل بیت علیهم‌السلام نقل شده که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، «القربی» را بر خاندان پیامبر تطبیق می‌کند. این روایات از نظر تعدد نقل و تنوع طرق، جایگاه مهمی در تبیین آیه دارند.

از جمله روایتی که نقل شده، این بیان پیامبر اکرم علیهم‌السلام است که فرمود: خداوند پیامبران را از درختان گوناگون آفرید، اما من و علی از یک درخت هستیم و حسن و حسین میوه‌های آن‌اند؛ و اگر بنده‌ای هزار سال عبادت کند ولی محبت ما را نداشته باشد، آیه مودت بر او تلاوت می‌شود (بحرانی، بی تا، ج ۴، ص ۸۲۳).

در روایت دیگری، امام صادق علیه‌السلام درباره آیه «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» فرمودند: این آیه تنها درباره ما اهل بیت نازل شده است؛ یعنی علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم‌السلام که اصحاب کساء هستند (بحرانی، بی تا، ج ۴، ص ۸۱۵).

امام رضا علیه‌السلام نیز در روایتی تصریح می‌کند که این ویژگی، یعنی قرار گرفتن مودت اهل بیت

به‌عنوان اجر رسالت، اختصاص به پیامبر اکرم ﷺ و خاندان او دارد و تا قیامت استمرار دارد؛ هرچند بسیاری از مردم به این فرمان عمل نکرده‌اند (بحرانی، بی تا، ج ۴، ص ۸۱۸).

همچنین از امام سجاد علیه السلام نقل شده است که در پاسخ به فردی شامی، پس از تلاوت آیه مودّت، فرمودند: مقصود از «القربی» ما هستیم (همان، ص ۸۲۴).

مجموع این روایات نشان می‌دهد که اهل بیت علیهم السلام خود به این آیه احتجاج کرده و آن را بر خویش تطبیق داده‌اند؛ احتجاجی که نشان از وضوح دلالت آیه در فضای صدر اسلام دارد.

۳. ۲. استناد اهل بیت علیهم السلام به آیه مودّت در مناظرات و احتجاجات

یکی از نکات مهم در تحلیل این آیه آن است که ائمه اهل بیت علیهم السلام در موقعیت‌های مختلف تاریخی، به آیه مودّت استناد کرده و خود را مصداق «القربی» معرفی کرده‌اند. این احتجاج‌ها نشان می‌دهد که فهم رایج در میان اصحاب و تابعین، پیوند آیه با خاندان پیامبر بوده است.

در برخی روایات، پیامبر اکرم ﷺ، امیرمؤمنان علیه السلام، امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام به‌صراحت در شمار مصداق آیه معرفی شده‌اند. در روایات دیگر، ائمه بعدی نیز خود را در امتداد همین عنوان دانسته‌اند؛ بدین معنا که مودّت مقرر در آیه، شامل همه امامان از نسل پیامبر ﷺ می‌شود.

از منظر کلامی، اگر مودّت مقرر در آیه، مودّتی پایدار و مستمر است، نمی‌تواند محدود به چهار یا پنج تن در یک مقطع تاریخی باشد، بلکه باید در امتداد خط امامت استمرار یابد.

۳. ۳. حدیث دوازده خلیفه و تبیین قرآنی سلسله امامت

از دیگر مباحثی که در استدلال بر شمول «القربی» نسبت به ائمه علیهم السلام مطرح شده، حدیث معروف «دوازده خلیفه» است. در این حدیث آمده است: «لا يزال هذا الدين قائماً حتى يكون عليكم اثنا عشر خليفة»؛ و در نقل دیگر: «كلّهم من قریش».

این روایت با تعابیر مختلف در منابع اهل سنت نقل شده و بر استمرار دین با وجود دوازده خلیفه تأکید دارد. با این حال، بسیاری از علمای اهل سنت در تعیین مصداق این دوازده نفر دچار اختلاف شده‌اند.

ابن جوزی پس از بررسی اقوال مختلف درباره این حدیث می نویسد: درباره این حدیث بسیار جست و جو کردم، اما کسی را نیافتم که به مقصود واقعی آن دست یافته باشد (ابن جوزی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۴۴۹).

در مقابل، امامیه مصادیق «دوازده خلیفه» را ائمه دوازده گانه شیعه می دانند که سلسله امامت از امیرالمؤمنین علی علیه السلام آغاز شده، با امام حسن و امام حسین علیهم السلام ادامه می یابد و در نهایت به حضرت حجت بن الحسن علیه السلام ختم می شود. در همین زمینه، مرحوم علامه عسکری با بررسی روایات مربوط به این موضوع، به جمع بندی مهمی دست یافته و بیان می کند که مجموع این احادیث بر وجود دوازده امام به صورت پی در پی در امت اسلامی دلالت دارد و پس از امام دوازدهم، عمر این جهان به پایان می رسد.

وی با استناد به روایتی که می فرماید: «لا یزال هذا الدین قائماً حتی تقوم الساعة أو یكون علیکم اثنا عشر خلیفة...» نتیجه می گیرد که این حدیث استمرار و پایداری دین را تا زمان قیامت بیان کرده و در عین حال تعداد پیشوایان امت را به دوازده نفر محدود می کند. همچنین در روایت دیگری آمده است: «لن یزال هذا الدین قائماً إلی اثني عشر من قریش فإذا هلکوا ماجت الأرض بأهلها»؛ این روایت نیز استمرار دین را تا زمان حضور دوازده نفر از قریش نشان می دهد و از وقوع آشفته گی و دگرگونی پس از آنان سخن می گوید. افزون بر این، در روایتی دیگر با عبارت «یکون بعدی من الخلفاء عدة أصحاب موسی» تعداد خلفا به شمار اصحاب موسی علیه السلام - یعنی دوازده نفر - محدود شده است.

علامه عسکری با جمع بندی این روایات نتیجه می گیرد که در امت اسلامی دوازده خلیفه یا امام وجود دارد و پس از آنان حوادث بزرگ و دگرگونی های گسترده رخ خواهد داد. بر اساس این تحلیل، ناگزیر باید عمر یکی از این پیشوایان به گونه ای غیر معمول و طولانی باشد؛ امری که در مورد دوازدهمین وصی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، یعنی حضرت مهدی علیه السلام، تحقق یافته است (عسکری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۳۷). از این رو، ایشان تصریح می کند که یکی از این خلفا دارای عمری بسیار طولانی است و این ویژگی در عصر حاضر درباره امام دوازدهم، حضرت مهدی علیه السلام، صدق می کند.

افزون بر این، در برخی نقل‌های حدیث «دوازده خلیفه» تفاوت‌هایی در تعبیر مشاهده می‌شود. بنابر گزارش کتاب «ینابیع الموده»، سیدعلی همدانی این روایت را با همان سند و متنی که در منابعی مانند صحیح بخاری نقل شده، اما با این تفاوت که به جای عبارت «کلهم من قریش» تعبیر «کلهم من بنی هاشم» را آورده است. در روایتی که قندوزی نقل کرده، جابر بن سمره می‌گوید: همراه پدرم نزد پیامبر اکرم ﷺ بودم و شنیدم که فرمود: «پس از من دوازده خلیفه خواهند بود»، سپس صدای خود را آهسته کرد. از پدرم پرسیدم: آنچه پیامبر آهسته فرمود چه بود؟ پاسخ داد: فرمود: «همگی از بنی هاشم‌اند» (قندوزی، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۲۹۰).

افزون بر روایات مربوط به دوازده امام، احادیث متعددی نیز از پیامبر اکرم ﷺ و امیرالمؤمنین علی ؑ نقل شده که به‌صراحت بر ظهور و وجود حضرت مهدی ؑ دلالت دارند. از جمله پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «این دنیا پایان نمی‌یابد تا آن‌که مردی از عرب و از اهل بیت من که هم‌نام من است قیام کند» (عسکری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۲۸). همچنین در حدیثی دیگر آمده است: «مهدی از عترت من و از نسل فاطمه است» (همان، ص ۳۲۹). در روایتی از امیرالمؤمنین ؑ نیز نقل شده است: «مهدی مردی از ما و از فرزندان فاطمه است» (همان).

با توجه به این مجموعه روایات، می‌توان دریافت که دوازدهمین فرد از این سلسله پیشوایان – که در احادیث نبوی از عترت و اهل بیت پیامبر معرفی شده – همان حضرت مهدی ؑ است. بنابراین، دوازده پیشوایی که پیامبر اکرم ﷺ از آنان یاد کرده، همان ائمه دوازده‌گانه در اعتقاد شیعه‌اند که آخرین آنان حضرت مهدی ؑ است؛ امامی که بنا بر روایات، دارای عمری طولانی و خارق‌العاده است و در عین حال به‌عنوان یکی از مصادیق اهل بیت و عترت پیامبر ﷺ شناخته می‌شود.

۴. ۳. جمع بندی شواهد

با جمع‌بندی دیدگاه‌ها و روایات، می‌توان گفت:

۱. تفسیر «القربی» به خویشاوندی عمومی یا صرف صلۀ رحم، با سیاق آیه و ساختار آن سازگار نیست.
۲. روایات متعددی، از طرق مختلف، اهل بیت ؑ را مصداق مستقیم این آیه معرفی کرده‌اند.
۳. احتجاج خود اهل بیت ؑ به این آیه، نشان‌دهنده فهم روشن آنان از دلالت آن است.

۴. شواهدی از برخی منابع اهل سنت نیز این تفسیر را تأیید می‌کند (فخر رازی، ۱۴۲۲ق، ج ۲۷، ص ۵۹۳).

بر این اساس، «القربی» در آیه مودّت، به طور قطعی بر اهل بیت پیامبر ﷺ تطبیق می‌کند؛ به‌ویژه اهل کساء که قدر متیقّن در این عنوان‌اند. از آنجا که اهل بیت ﷺ در اندیشه شیعه، منحصر در پنج تن نیستند و امامت در نسل آنان استمرار یافته است، مودّت نسبت به همه امامان ﷺ، از جمله امام عصر ﷺ، در امتداد همین فرمان قرآنی قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، آیه مودّت نه تنها بیانگر جایگاه ممتاز اهل بیت ﷺ در منظومه هدایت اسلامی است، بلکه پیوند عاطفی، اعتقادی و عملی امت با خط امامت را نیز بنیان می‌نهد.

۴. وجوب مودّت نسبت به امام عصر ﷺ

۱. ۴. استمرار عنوان «قربی» و انطباق آن بر امام عصر ﷺ

با توجه به آنچه در بخش‌های پیشین گذشت، روشن شد که «القربی» در آیه مودّت، در درجه نخست بر اهل بیت پیامبر ﷺ منطبق است؛ به‌ویژه اهل کساء: علی، فاطمه، حسن و حسین ﷺ. با این حال، در منظومه اعتقادی شیعه، این عنوان به این چهار یا پنج تن محدود نمی‌شود؛ بلکه امامت در سلسله‌ای از فرزندان امام حسین ﷺ تا دوازده امام استمرار یافت. روایات فراوانی در منابع شیعه و اهل سنت جایگاه امام مهدی ﷺ را در امتداد اهل بیت پیامبر ﷺ تبیین کرده‌اند. از جمله، روایت معروفی که پیامبر ﷺ فرمود: «المهدی من عترتی، من ولد فاطمة»؛ مهدی از عترت من و از فرزندان فاطمه است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۱، ص ۸۶، به نقل از منابع اهل سنت). این مضمون در منابع متعدد اهل سنت نیز با اختلافات جزئی در تعبیر نقل شده است.

همچنین در روایات شیعی، امام مهدی ﷺ به عنوان آخرین دوازده امام، فرزند امام حسن عسکری ﷺ و خاتم اوصیای پیامبر ﷺ معرفی شده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۱، ص ۷۷-۸۰). این روایات، حلقه پیوند مستقیمی میان آیه مودّت و مسئله مهدویت برقرار می‌کند؛ زیرا وقتی اهل بیت ﷺ مصداق «القربی» باشند و امام مهدی ﷺ در متن روایات،

به صراحت از اهل بیت و عترت پیامبر ﷺ بشمار آید، مودت نسبت به او جزئی از همان مودت مأمور به در آیه خواهد بود.

۲. ۴. مودت امام عصر علیه السلام و مقوله انتظار

مودت نسبت به امام عصر علیه السلام تنها به معنای محبت قلبی و احساس عاطفی نیست، بلکه در فرهنگ شیعی، محبتی آمیخته با شناخت، پیروی و تعهد عملی است. چنانکه گذشت مودت محبتی عمیق تر و پایدارتر است که در رفتار و التزام نیز ظهور می یابد. به همین دلیل، مودت در این آیه با تبعیت و ولایت نیز ارتباط وثیق پیدا می کند که در مورد امام عصر علیه السلام، در قالب «انتظار» بروز و ظهور می یابد.

در روایات شیعی، «انتظار فرج» به عنوان یکی از برترین عبادت ها معرفی شده است. از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: «برترین اعمال امت من انتظار فرج است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۲، ص ۱۲۲).

همچنین از امام صادق علیه السلام روایت شده است: «هر که دوست دارد از یاران قائم باشد، باید در حال انتظار، به ورع و اخلاق نیکو عمل کند» (همان، ص ۱۳۰).

این روایات نشان می دهد که انتظار، حالت منفعل و صرفاً عاطفی نیست، بلکه نوعی آمادگی مستمر، اصلاح نفس و جامعه، و التزام به سبک زندگی مؤمنانه است.

یکی از نکات برجسته در فرهنگ انتظار، تأکید روایات بر نقش مسئولیت پذیری اجتماعی منتظران است. امام صادق علیه السلام در حدیثی فرمود: «هر کس در حال انتظار این امر (قیام قائم) بمیرد، مانند کسی است که در خیمه قائم حضور داشته است» (همان، ص ۱۲۸).

این تعبیر نشان می دهد که انتظار، نوعی مشارکت معنوی در قیام امام است؛ مشارکتی که با اصلاح جامعه، عمل به احکام الهی، دفاع از مظلومان و پایبندی به ارزش های اسلامی شکل می گیرد. در این چارچوب، مودت نسبت به امام عصر علیه السلام به معنای تعهد به آرمان های او در عرصه فردی و اجتماعی است، نه صرفاً ذکر و دعا.

نتیجه گیری

آیه ۲۳ سوره شوری، با بیان «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»، جایگاهی

بنیادین در تبیین رابطه میان امت اسلامی و خاندان پیامبر دارد. بررسی لغوی واژگان «اجر»، «مودت» و «قربی» نشان داد که این آیه، پاداش رسالت را نه در قالب امری مادی، بلکه در قالب محبت پایدار و التزام نسبت به «القربی» قرار می‌دهد.

در تحلیل دیدگاه‌های تفسیری، روشن شد که تفسیر «القربی» به خویشاوندی عمومی، محبت به پیامبر به خاطر نسبت قریشی، صله رحم یا تقرب به خدا با اعمال صالح، با وجود برخی وجوه قابل دفاع، نمی‌تواند تمام دلالت آیه را توضیح دهد. در مقابل، روایات متعدد از پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام، همراه با احتجاج‌های صریح ایشان، «القربی» را بر اهل بیت پیامبر ﷺ تطبیق می‌کند؛ به‌ویژه اهل کساء که قدر متیقن مصداق آیه‌اند (بحرانی، بی‌تا، ج ۴، صص ۸۱۵-۸۲۴؛ طباطبایی، ۱۳۹۳ق، ج ۱۸، صص ۳۲ و ۴۲؛ فخر رازی، ۱۴۲۲ق، ج ۲۷، ص ۵۹۳).

همچنین، پیوند این آیه با حدیث دوازده خلیفه و روایات مربوط به مهدویت نشان داد که مودت اهل بیت علیهم السلام یک امر محدود به مقطعی خاص نیست، بلکه در طول تاریخ امتداد دارد و در هر عصر، بر امام آن زمان تطبیق می‌شود. در اندیشه امامیه، این امام در عصر حاضر، امام مهدی علیه السلام است؛ از این رو، مودت نسبت به امام عصر علیهم السلام جزئی جدایی‌ناپذیر از فرمان قرآنی «المودة فی القربی» است.

از سوی دیگر، مفهوم «انتظار» در روایات، به‌عنوان برترین اعمال و یکی از معیارهای ایمان، در حقیقت شکل خاصی از مودت نسبت به امام عصر علیهم السلام است؛ مودتی که در قالب امید، آمادگی، اصلاح فردی و اجتماعی و پابندی به آرمان‌های عدالت‌خواهانه ظهور می‌یابد. به این ترتیب، آیه مودت، هم بنیان محبت اهل بیت علیهم السلام را در جامعه اسلامی تحکیم می‌کند و هم افق مهدوی و فرهنگ انتظار را در دل ایمان مسلمانان نهادینه می‌سازد.

در نتیجه، می‌توان گفت:

۱. «القربی» در آیه مودت، به‌طور قطعی بر اهل بیت پیامبر ﷺ منطبق است.
۲. مودت نسبت به اهل بیت علیهم السلام، واجب دینی و نشانه پیوند حقیقی با رسالت است.
۳. در عصر غیبت، مودت و انتظار نسبت به امام عصر علیهم السلام، تداوم عملی آیه مودت در زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان به شمار می‌رود.

منابع و مأخذ

* قرآن كريم.

١. ابن جوزى حنبلى، عبدالرحمن بن على. (١٤١٨ق). كشف المشكل من حديث الصحيحين. رياض: دارالوطن.
٢. ابن منظور، محمد بن مكرم. (١٤١٤ق). لسان العرب. چاپ سوم. بيروت: دارصادر.
٣. بحراني، سيد هاشم حسيني. (١٣٧٣ش). البرهان فى تفسير القرآن. قم: قسم الدراسات الاسلامية.
٤. راغب اصفهاني، حسين بن محمد. (١٤١٦ق). مفردات الفاظ القرآن. تحقيق: صفوان عدنان داوودى. بيروت: دارالقلم.
٥. طباطبايى، سيد محمد حسين. (١٣٩٣ق). الميزان فى تفسير القرآن. چاپ سوم. بيروت: مؤسسة الاعلمى للمطبوعات.
٦. طوسى، محمد بن حسن. (بى تا). التبيان فى تفسير القرآن. بيروت: داراحياء التراث العربى.
٧. عسكرى، سيد مرتضى. (١٤١٠ق). معالم المدرستين. بيروت: مؤسسة النعمان للطباعة والنشر والتوزيع.
٨. فخر رازى، محمد بن عمر. (١٤٢٢ق). مفاتيح الغيب (التفسير الكبير). چاپ چهارم. بيروت: داراحياء التراث العربى.
٩. فيومى، احمد بن محمد. (١٤١٨ق). المصباح المنير. بيروت: المكتبة العصرية.
١٠. قندوزى حنفى، سليمان بن ابراهيم. (١٤١٦ق). ينابيع المودة لذوي القربى. قم: دارالاسوة للطباعة والنشر.
١١. مجلسى، محمدباقر. (١٤٠٣ق). بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار عليهم السلام. چاپ دوم. بيروت: مؤسسة الوفاء.

